

Theodóros Prodromos: *poeta doctus* 12. století

NIKOLAOS ZAGKLAS

Jakmile jsem začal psát tuto přednášku, uvědomil jsem si náročnost svého počínu: 40 minut nepostačí k načrtnutí portrétu spisovatele, který zaujímá jedno z nejpřednějších míst jak v dlouhé historii byzantské literatury, tak v dosud relativně mladé vědecké disciplíně byzantologii. Theodóros Prodromos je známý především díky své poezii: je jedním z nejvýznamnějších a nejplodnějších byzantských básníků, jeho básnický odkaz přesahuje 17 000 veršů. Prodromova tvorba se však neomezila jen na vázanou řeč: známe asi 30 jeho dopisů,¹ teologická díla, komentář ke kánonům Kosmy a Jana z Damašku,² značně rozšířený jak v byzantském, tak v pobyzantském období, a také životopis svatého Meletia Mladšího.³ Dochovaly se též jeho texty filozofické včetně dosud nevydaného komentáře k Aristotelovu spisu *Ἀναλυτικὰ Ἔστερα* (*Druhé analytiky*),⁴ satirická díla,⁵ gramatika⁶ a také jeden z nejznámějších a nejvýznamnějších románů 12. století *Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα* (O Rodantě a Dosikleovi).⁷ Rozmanitost a bohatství Prodromova spisovatelského díla nám dovolují pokročit ještě o krok dál a charakterizovat jej jako jednoho z „nejkomplexnějších“ byzantských učenců.

Cílem této přednášky je nabídnout ucelený portrét samotného básníka i jeho básnického díla. Je rozdělena do tří částí: první je věnována Prodromovu životu, ve druhé představím jeho básnické dílo, především po tematické stránce, nastíním základní motivy a inovační prvky v jeho poezii a přednášku uzavřu stručnou zmínkou o rukopisné tradici Prodromova díla a o tzv. prodromské otázce.

Život

Přestože se Prodromův život a dílo staly předmětem intenzivního bádání, není náš obraz o nich nikterak jasný a jednoznačný. Hlavní příčinou nejasností je fakt, že většinou musíme své závěry zakládat na roztroušených, útržkovitých a velmi často rozporuplných zprávách, které nalézáme buď v Prodromových vlastních textech, nebo v dílech jiných spisovatelů 12. století. Víme například bezpečně, že se Prodromos narodil v Konstantinopoli, protože to sám zmiňuje v jedné ze svých básní,⁸ nejsme však schopni s jistotou určit rok jeho narození. Na začátku 20. století jeden z prvních prodromských badatelů J. Th. Papadimitriou

¹ HÖRANDNER 1974, 41–43 a OP DE COUL 2009, 231–239.

² HÖRANDNER 1974, 112.

³ Ibid., 45 č. 113.

⁴ Ibid., 48 č. 134.

⁵ Ibid., 49–52 č. 131–152.

⁶ Ibid., 49 č. 38.

⁷ Ibid., 55 č. 163 a MARCOVICH 1991.

⁸ Ibid., 551 v. 36 (*Χαίρε, φίλη γενέτειρα, τί μοι, φίλε θυμέ, πατάσσεις;*).

datoval básníkovo narození mezi roky 1170 a 1077.⁹ Jeho domněnka byla však odmítnuta dalšími vědci, kteří na základě přesvědčivých argumentů kladli básníkovo narození do roku 1096.¹⁰ W. Hörandner, vydavatel největší části Prodomova básnického díla a zároveň jeho největší znalec, datuje jeho narození do roku 1000 ± 4 roky. Domnívá se totiž, že Prodomos musel být alespoň o něco mladší než jeho učitel Stefanos Skylitzés, jehož narození je s naprostou jistotou kladeno do roku 1096.¹¹ Vezmeme-li v úvahu pevné přátelské pouto, které se mezi oběma muži vytvořilo, můžeme oprávněně předpokládat, že věkový rozdíl mezi Skylitzem a Prodomem byl poměrně malý. Domnívám se však, že věkový rozdíl mezi Prodomem a jeho druhým učitelem Michaélem Italikem musel být podstatně větší, neboť Italikos (narozený v roce 1090) v jednom dopise Prodomovi říká: *περιμένουσι γὰρ οἱ γεραίτεροι τὰς τῶν νεοτέρων προσαγορείας, ἔπειτα καὶ κείνοι προσαγορεύουσι*.¹² Na základě této zmínky a také skutečnosti, že první Prodomova báseň je datována do roku 1122,¹³ lze předpokládat, že se Prodomos narodil krátce po roce 1100.¹⁴

Ještě méně jisté je datum básníkova úmrtí. Podle Hörandnera musel Prodomos zemřít mezi roky 1156 a 1158/1159,¹⁵ protože poslední jeho datovatelnou básní je veršovaný epitaf na Michaéla Palaiologa, který zahynul v průběhu tažení do Itálie na konci roku 1155 nebo na začátku roku 1156 (básně č. LXVI–LXVII). Zároveň je v básni Manganeia Prodoma datované do roku 1158/59 Theodóros Prodomos zmiňován jako již mrtvý.¹⁶ Naopak A. Kazhdan klade básníkovu smrt do doby podstatně pozdější, na konec 60. let 12. století, nebo dokonce i na konec desetiletí následujícího. Kazhdan opírá svoji hypotézu o tři argumenty: za prvé ve slavné básni o *adelfatu*¹⁷ Manganeios nehovoří o Theodórovi Prodomovi, ale pravděpodobně o jeho dědovi.¹⁸ Za druhé Prodomos napsal na objednáv-

⁹ PAPANIMITRIOU 1902, 1–54.

¹⁰ PETIT 1903, 1–14, zvláště od v. 3 dále. Srov. také KURTZ 1904, 535–538.

¹¹ HÖRANDNER 1974, 23.

¹² BROWNING 1962, 286. Srov. také anglický překlad: “it is the older ones that await to be addressed by the younger ones” PAPAIOANNOU 2007, 224.

¹³ HÖRANDNER 1974, 182.

¹⁴ Přijmeme-li hypotézu, že Prodomos je autorem tzv. Majuriho básně, pak verš 20 (*ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς βρεφικῆς καὶ πρώτης ἡλικίας*) této básně nás ještě více podporuje, že se Prodomos narodil krátce po roce 1100, zmiňuje-li se zde, že napsal své první básně o rodině Komnénů ve velmi mladém věku, srov. MAJURI 1919, 399. Co se týká autorství této básně, lze zmínit, že některá slova a fráze zde použité se objevují jinak pouze v básních Theodóra Prodoma. Například neologismus *πορφυράνθητος* (verš 28) je použit šestkrát v díle Theodóra Prodoma, ale neobjevuje se v žádném jiném textu ze 12. století, pouze později dvakrát v díle Manuéla Fila. Také slovo *ἀγλαΐσμα* ze 3. verše nenalezeme v jiném básnickém díle 12. století, pouze v jedné z Prodomových historických básní (č. XLV, verš 384).

¹⁵ HÖRANDNER 1967, 96 a HÖRANDNER 1974, 22 a 32.

¹⁶ HÖRANDNER 1967, 96. Text viz BERNARDINELLO 1972, 71 v. 27–47.

¹⁷ Instituce tzv. *adelfata* (*ἀδελφᾶτον*) zajišťovala vybraným osobám ubytování a opatěru v klášteře na císařský účet, pozn. překl.

¹⁸ Podle jiné hypotézy zde Manganeios má na mysli Jana Křtitele, srov. BEATON 1987, 17–20.

ku Andronika Kamatera, jehož veřejná činnost se datuje od roku 1157 do konce 70. let 12. století, epigram na ikonu Bohorodičky (báseň č. LVII). A za třetí je to existence básně na smrt Alexia Kontostefana, který žil alespoň do roku 1166, možná dokonce do roku 1176. Hörandner označuje tuto báseň za nepravou především právě z důvodu datování,¹⁹ Kazhdan však nesouhlasí a řadí ji mezi Prodromovy autentické básně.²⁰

Kazhdanovy argumenty nejsou ovšem nikterak přesvědčivé a lze jim úspěšně oponovat.²¹ Co se týká prvního z nich, Hörandner v jedné ze svých recenzí přesvědčivě dokázal, že ona zmínka se týká skutečně básníka Prodroma a nikoho jiného.²² Za druhé Andronikos Kamateros se narodil asi v roce 1110²³ a pocházel z velmi významné rodiny,²⁴ je tedy dosti pravděpodobné, že si zmíněný epigram mohl objednat i dříve. Navíc Kamateros byl již v roce 1155 nositelem hodnosti *epi tón deéseón*,²⁵ není tedy vyloučeno, že v té době chtěl zmíněným epigramem vyjádřit vděčnost Bohorodičce. A konečně co se týká Kazhdanova třetího argumentu, K. Barzos, který se podrobně zabýval komnenovskou genealogií, datuje smrt Alexia Kontostefana do roku 1176.²⁶ V té době by však muselo být Prodromovi zhruba 75 let. Kazhdanovu hypotézu dále oslabuje fakt, že Prodromos trpěl neštovicemi, velmi závažnou chorobou, o níž se zmiňuje i ve svých básních a dopisech, a to již od počátku 40. let 12. století.

Nedostatečnost a neurčitost informací se netýká jen Prodromových biografických dat. Stejně málo informací máme k dispozici o jeho rodině, užší i širší, a také o jeho vzdělání. Na dvou místech ve svých básních Prodromos zmiňuje, že jeho otec se jmenoval stejně jako on,²⁷ jinde jej zase označuje za vzdělaného a zcestovalého.²⁸ Další informace o básníkově rodině můžeme čerpat z historické básně č. LIX, kde se Prodromos hájí proti jakémusi Baryovi, který jej označil za heretika. Ve verši 186 této básně Prodromos říká, že jeho dědeček se také jmenoval Prodromos, a v dalších verších hovoří o svém strýci, který se jmenoval Christos a zaujímal vysokou církevní hodnost v kyjevské Rusi. Mnozí badatelé jej ztotožňují s kyjevským metropolitou Ióannem II.,²⁹ zatímco Kazhdan se smolenským biskupem činným okolo poloviny 12. století.³⁰ Ani v jednom z těchto případů se však nemohou badatelé opřít o skutečně hmatatelné důkazy, a tak zůstávají pouhými hypotézami.

¹⁹ HÖRANDNER 1974, 69.

²⁰ KAZHDAN, FRANKLIN 1984, 88–89 a 92–93.

²¹ Migliorini v úvodu ke své disertaci tuto Kazhdanovu studii kritizuje, viz MIGLIORINI 2010, XI–XVI.

²² HÖRANDNER 1988, 469. Srov. také KULHÁNKOVÁ 2011, 34–35.

²³ BUCOSSÌ 2009, 114.

²⁴ *Ibid.*, 115.

²⁵ *ἐπὶ τῶν δεήσεων*, „ten, kdo má na starosti žádosti na císaře“, jedna z významných hodností na císařském dvoře, pozn. překl. BURY 1911, 77–78 OIKONOMIDES 1972, 322 a KAZHDAN 1991, 724.

²⁶ BARZOS 1984, 58.

²⁷ HÖRANDNER 1974, 201, v. 1–2 a 465, v. 17–18.

²⁸ *Ibid.*, 378, v. 19–21.

²⁹ *Ibid.*, 23.

³⁰ KAZHDAN, FRANKLIN 1984, 100.

Jak jsme již uvedli, Prodrómovými učiteli byli Stefanos Skylytzés, který předtím, než se stal trapezuntským metropolitou, působil jako učitel v sirotčinci svatého Petra a Pavla,³¹ a také pozdější plodivský metropolita Michaél Italikos. Důležité informace o Prodrómově vzdělání čerpáme z básně č. XXXVIII, kde uvádí, že je započal studiem gramatiky, kterou přirovnává k nekonečnému vzbouřenému moři. Dále proplul úzkým, ale též bouřlivým průlivem rétoriky a nakonec jej přijal oceán filozofie.³² Nejlepším dokladem básnickovy vzdělanosti jsou však samozřejmě samotná jeho díla, v nichž nalzáme nesčetné odkazy ke klasikům i k byzantským spisovatelům. Mezi nimi vyniká Homér, tragičtí básníci, Řehoř z Nazianzu, Geórgios Pisidés, Christoforos z Mytilény a samozřejmě také texty Starého a Nového zákona.³³

Konečně vzbuzuje zájem badatelů otázka, zda byl Prodrómos učitelem, a pokud ano, jakou formou toto povolání vykonával. R. Browning na základě jednoho z Prodrómových dopisů jeho učiteli Michaélu Italikovi tvrdí, že sám Prodrómos působil v sirotčinci svatých apoštolů Petra a Pavla, který byl ve 12. století součástí školy při patriarchátu.³⁴ Tvrdí také, že tam Prodrómos učil jako *grammatikos*³⁵ nebo jako *maistór ton rétorón*.³⁶ W. Hörandner se k Browningově hypotéze staví skepticky. Na základě datování tohoto dopisu – 40. léta 12. století – tvrdí, že Prodrómos z důvodu své vážné nemoci prostě v sirotčinci žil, aniž by tam nutně též vyučoval.³⁷

Přesto existuje dost důkazů – některé z nich uvádí i Hörandner³⁸ –, že Prodrómos pedagogicky činný byl. Především se o tom sám nezřídka zmiňuje ve svých básních; uvedu např. historickou báseň č. LXXI věnovanou císařskému sekretáři Theodóru Stypiótopi, kterou Prodrómos začíná slovy *Ἡ βέλτιστε γραμματικῶν καὶ μαθητῶν καὶ φίλων*.³⁹ Ve verších 7–15 této básně připomíná svému bývalému žákovi, že jej učil *schedografií*,⁴⁰ gramatiku a poezii a že Stypiótés jeho slova žíznivě hltal a uchvacovala jej Prodrómova císařská enkómia. Podobné zmínky se objevují i v dílech jiných spisovatelů 12. století: např. Nikétas Eugenianos v pohřební básni na Prodróma píše: *γλωτταν* (tím myslí Prodróma) *ἀσόφους σοφίζουσαν*.⁴¹ Dalším argumentem je sepsání gramatiky: dílo bylo sice věnováno

³¹ BROWNING 1963, 25ff. Viz také MILLER 2003, především 209–246.

³² Prodrómos se o této posloupnosti (gramatika – rétorika – filozofie) zmiňuje i ve svém díle *Περὶ τοὺς διὰ πενίαν βλασφημοῦντας τὴν πρόνοιαν* (PG 133,1291–1302), ale také v řeči k patriarchovi Ióannovi IX. Agapitovi, srov. MANAFIS 1974, 233–234, řádky 166–192.

³³ Srov. rejstřík k Papagiannisově vydání *Čtyřverší ke Starému a Novému zákonu*. PAPAGIANNIS 1997, 391–403.

³⁴ BROWNING 1962, 174–177.

³⁵ Učitel na druhém vyučovacím stupni. Zároveň však stejný termín označuje císařského sekretáře, jako o kousek níže v tomto článku ve spojení s osobou Theodóra Stypióta, pozn. překl.

³⁶ *μαίστορ τῶν ῥητόρων*, profesor rétoriky, pozn. překl. BROWNING 1963, 22ff.

³⁷ HÖRANDNER 1974, 28.

³⁸ Ibid. 27–30.

³⁹ „Nejlepší z grammatiků, žáků a přátel“, pozn. překl.

⁴⁰ Metoda výuky gramatiky založená na slovních hříčkách a analýzách slov a vět zavedená v 11. století, pozn. překl.

⁴¹ „Jazyk, který předával moudrost nevědoucím“, pozn. překl. PÉTTIT 1902, 446–463, především 452, 7–8.

sebastokratorisse Ireně, ale to nevyklučuje, že bylo používáno jako školní příručka.⁴² Asi nejpřesvědčivějším důkazem je Prodromův zájem o *schedografií* a jeho autorství díla *Σχέδη τοῦ μύου* (List o myši),⁴³ ale i dalších schedografických děl.⁴⁴ Je ostatně logické, aby byl Prodromos, autor takového množství spisů s tak širokým záběrem, jedním z nejvyhledávanějších učitelů 12. století.

Básnické dílo

W. Hörandner pro svůj úvod k historickým básním sestavil podrobný soupis celého Prodromova díla. V něm zaujímá centrální místo 113 autentických básnických děl,⁴⁵ jež můžeme rozdělit do čtyř základních kategorií: a) historické básně, b) teologické básně, c) satirické básně a d) skupina básní rozličných témat.

Těchto 113 zachovaných básní je nepochybně nejvýmluvnějším dokladem plodné činnosti našeho básníka. K bohatství jeho básnické produkce přispěla i skutečnost, že Prodromos byl „profesionálním básníkem“, či ještě lépe vyjádřeno německým termínem *Auftragsdichter*. Není samozřejmě jediným takovým případem: většina básníků – především od začátku 12. století – měla ve zvyku přijímat za svá díla jistý druh odměny, buď peněžité, nebo v podobě významného a placeného místa ve státní či církevní správě.⁴⁶ Výsledkem této praxe bylo vytvoření vztahu závislosti mezi intelektuály a objednateli jejich děl, jež můžeme charakterizovat jako vztah patrona a chráněnce.⁴⁷ Do tohoto systému se byl zřejmě uveden po absolvování studia i Prodromos, velmi pravděpodobně svým učitelem Michaélem Italikem, který patřil do kruhu spisovatelů kolem Ireny Dukainy.⁴⁸ Po roce 1122 se stala hlavním zadavatelem Prodromových básní císařská rodina Komnénů: 55 z celkových 113 je věnováno některému z jejích členů.⁴⁹

Většinou jde o císaře Ióanna II. Komnénu (1118–1143). Mohli bychom dokonce říci, že Prodromos byl jeho „osobním básníkem“ – to však nutně neznamená, že by patřil do jeho nejužšího okruhu. Tématem básní býval často některý z vojenských úspěchů císaře proti barbarům, což souvisí se silným militarismem komnénovské dynastie a následně s obzvláštním důrazem, který byl kladen na předvedení císařových vojenských ctností.⁵⁰ Nikde v celém Prodromově básnickém díle se například nesetkáme s obdivnými slovy o císařově lásce ke vzdělání nebo spravedlnosti. Je také typické, že dokonce i v básních, jejichž hlav-

⁴² ZAGKLAS 2011, 13–22.

⁴³ HÖRANDNER 1974, 52. Srov. také PAPADIMITRIOU 1969, 210–222 a PAPATHOMOPOULOS 1979, 377–399.

⁴⁴ HÖRANDNER 1974, 62–64; SCHIRÒ 1949, 11–29; GALLAVOTTI 1983, 3–35, 29–30 a VASSIS 1993–1994, 1–19.

⁴⁵ HÖRANDNER 1974, 37–56.

⁴⁶ BROWNING 1980, 152. Srov. také BEATON 1987, 4.

⁴⁷ Ke vztahu básníků a patronů ve 12. století viz MAGDALINO 1993, 346–352 pro 7.–10. stol. srov. LAUXTERMANN 2003, 34–45.

⁴⁸ MAGDALINO 1993, 348.

⁴⁹ Tyto básně – společně s dalšími 24 – patří do skupiny historických básní, viz HÖRANDNER 1974 37–40.

⁵⁰ HÖRANDNER 1974, 79–109. Srov. také KAZHDAN, WHARTON EPSTEIN 1985, 106–110.

ním cílem není opěvovat císařovy vojenské úspěchy, jsou jeho vojenské ctnosti zmíněny. Jako příklad můžeme uvést epitaf (č. XXIX) na Ióannovu počest, kde jsou jeho vojenské kvality obzvláště zdůrazňovány: 13 z 52 veršů je věnováno výtchu měst a národů, které císař pokořil.

Další výrazný motiv v Prodrromových básních pro Ióanna II. Komnéna tvoří císařovo zrození v purpuru. Alespoň padesátkrát ho označuje jako *πορφυρογέννητος* (narozený v purpuru) a používá též množství dalších originálních výrazů, aby tuto skutečnost zdůraznil: *πορφυρόβλαστος* (ratolest purpuru), *πορφυρανθής* (květ purpuru), *πορφυράκτινος* a *πορφυρανγής* (zářící purpurem) a *πορφυρογενής* (zrozený v purpuru). Konečně, jak bylo již dříve konstatováno, Prodrmos v souladu s konvencemi císařských enkómíi často Ióanna přirovnává ke slunci nebo lvu.⁵¹

Prodrromovy básně se však netýkají pouze císaře Ióanna a jeho vojenských úspěchů. V básni č. XIII s titulem *Εἰς γάμον βασιλικὸν παιάνις τοῖς δῆμοις* (Paján na císařskou svatbu; pro démy) Prodrmos opěvuje svatbu jedné z decer císaře Ióanna. Podobné téma má i báseň s názvem *Εἰσιτήριον ἐπὶ τῇ νυμφευθείσῃ ἐξ Ἀλαμανῶν τῷ πορφυρογενήτῳ κῆρ Μανουὴλ καὶ σεβαστοκρατορι* (Na uvítanou pro německou nevěstu v purpuru zrozeného sebastokratora Manuéla) č. XX, již básník vítá budoucí manželku Manuéla Komnéna (1143–1180) Berthu-Irenu ze Sulzbachu.⁵² Prodrmos dále skládal básně k úmrtí členů císařské rodiny, např. *Ἐπιτάφιοι τῇ μακαρίτιδι βασιλίσῃ Ῥωμαίων κυρῶ Εἰρήνῃ ὡς ἀπὸ τῆς κειμένης* (Báseň na smrt císařovny Ireny) č. VII je epitafem na Irenu z Uher, manželku císaře Ióanna II. Komnéna. I ze skupiny básní pohřebních je největší počet věnován císaři Ioannovi. A v korpusu Prodrromových básní samozřejmě nemohou chybět ty, které oslavují narození členů císařské rodiny, jako je na příklad báseň o narození sebastokratora Isaakia Komnéna (č. XLII).

Čtyři z historických básní (XLIV–XLVIII) se vztahují k sebastokratorisse Ireně, která je považována za největší patronku literatury ve 12. století.⁵³ Adresování těchto čtyř básní a gramatiky nám dovolují zařadit Prodrma do takzvaného kruhu sebastokratorissy Ireny, do kterého patřili někteří z nejvýznamnějších básníků epochy jako Manganeios Prodrmos, Ióannés Tzetzés, Kónstantinos Manassés a Iakobos Monachos. Další významnou skupinu tvoří básně adresované vysokým hodnostářům, jako byl *orfanotrofos* Alexios Aristéneos (č. LVI), *logothetés* Stefanos Melés (č. LXVII–LXX) a básníkovi bývalí žáci jak *grammatikos* Theodóros Stypiótés (č. LXXI–LXXIII). Tyto básně nám poskytují cenné informace o Prodrromově nejistém společenském a ekonomickém postavení: je totiž zřejmé, že básník neměl bezprostřední přístup do paláce, a proto se musel často obracet na své patrony, aby si zajistil honorář. Prodrmos neváhal o své chudobě hovořit ani v básních, které byly určeny přímo císaři. Reprezentativním příkladem je historická báseň č. XV, kde si básník stěžuje

⁵¹ Srov. HÖRANDNER 1974, 79–109 a JEFFREYS 2011, 28.

⁵² *Ibid.*, 268–270.

⁵³ K sebastokratorisse Ireně viz BARZOS 1984, I, 362–378, JEFFREYS 1994, 40–68 a RHOBY 2009, 305–336.

Ióannu Komnénovi a hovoří o tom, jak císař vede úspěšné války proti barbarům, ale nebojuje proti nepříteli básníkovu, jímž není nikdo jiný než chudoba.⁵⁴ Pasáže, v nichž si básník stěžuje na svou chudobu a životní těžkosti, prostupují celé Prodromovo dílo a jsou hlavním důvodem, proč je mnoha badatelé označován za otce žebravé poezie.⁵⁵

Významný je též Prodromův přínos poezii teologické. Především jde o *Τετραστίχα ιαμβεῖα και ἠρῶα εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ρηθέντα ἐν τῇ Παλαιᾷ πάσῃ γραφῇ* (Čtyřverší ke Starému a Novému zákonu).⁵⁶ V tomto díle Prodromos ve 293 párech čtyřverší (jedno v byzantském dvanáctislabičném verši a jedno v hexametru) pokrývá větší část vyprávění jak Starého, tak Nového zákona a vypráví také události, které v Bibli zahrnuty nejsou, jako je například nanebevzetí panny Marie.⁵⁷ Kromě *Čtyřverší ke Starému a Novému zákonu* věnoval Prodromos také řadu čtyřverší církevním otcům Řehoři z Nazianzu, Basileiovi Velikému a Janu Zlatouستمému.⁵⁸ Zachoval se rovněž velký počet epigramů o Bohorodičce, Kristovi a různých svatých, jako např. svatý Jiří, svatá Barbara, svatý Démétrios a další. Podle titulů můžeme soudit, že některé epigramy se vztahovaly k různým uměleckým předmětům, např. č. 130 z Hörandnerova seznamu nese epigram, který byl vyryt na ikonu Bohorodičky.⁵⁹ Dvojice teologických básní je konečně dokladem inovací byzantské liturgie ve 12. století. Jde o básně s čísly 123 a 133: pozorná četba posledních dvou veršů obou básní odhaluje, že jde o „veršované prology“ (*recited metrical prefaces*),⁶⁰ které byly recitovány v církevním prostředí před čtením homiletického nebo hagiografického díla. Dvě Prodromovy básně jsou prvním svědectvím o této praxi, jež pak pokračovala zhruba 200 let do poloviny 14. století.⁶¹

Než se budu zabývat rukopisnou tradicí Prodromových spisů, chtěl bych uvést poslední poznámku k jeho básnickému dílu, totiž že se snažil vnést do svých básní prvky jiných literárních žánrů. Charakteristickým příkladem č. 120 z Hörandnerova katalogu, které kromě jiného obsahuje i báseň o 12 elegických distichích na počest apoštola Pavla. Prodromos znal dobře Pavlovy epištoly a věnoval mu báseň, která v několika prvcích silně připomíná byzantský dopis (v. 20 *φίλη κεφαλῆ*, v. 3 *ἐμὸν ἦτορ Παῦλε*, v. 4 *φίλητρον ὑπ' ἀμβροσίῳ θυμὸν ἀλισκόμενος*, v. 21 *ἀλλά με ὀξὺς ἔσωθι βιάσκειται ἰὸς ἐρώτων*).

⁵⁴ HÖRANDNER 1974, 274, 81–87.

⁵⁵ EIDENEIER 1982–1983, 140, srov. také KULHÁNKOVÁ 2010, 241–256.

⁵⁶ PAPAGIANNIS 1997.

⁵⁷ LAUXTERMANN 1999, 368.

⁵⁸ K čtyřverším k Řehoři z Nazianzu viz D'AMBROSI 2008. Tentýž badatel připravuje novou kritickou edici čtyřverší k Basileiovi Velikému a Janu Zlatouستمému.

⁵⁹ Báseň je dosud nevydaná, viz HÖRANDNER 1974, 48. Připravuji její edici společně s edicí několika dalších Prodromových básní v rámci svojí disertace s názvem *Studies in the poetical work of Theodoros Prodromos: A critical edition of selected poems with introduction and commentary* (pod vedením Andrease Rhobyho, Theodory Antonopoulou a Andrease E. Müllera).

⁶⁰ ANTONOPOULOU 2010, 62.

⁶¹ *Ibid.*, 58.

Rukopisná tradice

Prodromovo básnické i prozaické dílo se stalo poměrně rozšířeným. W. Hörandner jako první důkladně studoval jeho rukopisnou tradici a sestavil katalog 465 rukopisů datovaných od 12. až do 19. století,⁶² v nichž je zachováno jedno nebo více Prodromových děl. Tento počet se však s novými kritickými vydáními jeho spisů stále zvyšuje. Např. G. Papagiannis při přípravě vydání *Čtyřverší ke Starému a Novému zákonu* našel 53 nových rukopisů, které Hörandnerův seznam neuvádí,⁶³ a je příznačné, že M. Lauxterman v recenzi na Papagiannisovu edici upozornil ještě na další dva.⁶⁴ Dalším charakteristickým příkladem je báseň *Εἰς τὰς ἀρετὰς καὶ κακίας* (O ctnostech a neřestech):⁶⁵ podle Hörandnerova katalogu je dochována v osmi rukopisech, přesto jsem už našel 17 rukopisů nových.⁶⁶ V obou zmíněných případech se jasně ukazuje, že už tak vysoký počet položek Hörandnerova seznamu je stále obohacován dalšími manuskripty. To znamená, že Prodromos byl jedním z nejrozšířenějších spisovatelů jak v průběhu posledních tří století byzantské říše, tak v období pobyzantském.

Rád bych ještě krátce zmínil dva charakteristické příklady prodromských rukopisů. Prvním z nich je rukopis ze sbírky chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě. Rukopis č. 52 této sbírky obsahuje Prodromovu gramatiku⁶⁷ věnovanou sebatokratorisse Ireně. Je to jediný případ iluminované gramatiky za více než tisíc let existence Byzance a zároveň zřejmě nejstarší rukopis s Prodromovým dílem. Náleží do tzv. skupiny Kokkinovafu,⁶⁸ do které patří manuskripty vzniklé ve druhé čtvrtině nebo okolo poloviny 12. století. Je tak jisté, že byl vytvořen ještě za Prodromova života jako dar pro sebastokratorissu.⁶⁹

Druhý rukopis, o kterém bych se zde chtěl krátce zmínit, je vatikánský kodex 305 z poloviny 13. století.⁷⁰ Není ikonograficky tak zajímavý jako ten předchozí, ale je manuskriptem pro Prodromovo spisovatelské dílo nejdůležitějším: obsahuje nejrozsáhlejší antologii Prodromových děl, kterou máme k dispozici. Kodex byl opsán zhruba sto let po Prodromově smrti a nalézá se v něm 68 jeho autentických děl.⁷¹

„Prodromská otázka“

Rád bych svou přednášku uzavřel stručnou zmínkou o tzv. prodromské otázce. Pod tímto termínem rozumíme diskusi, která mezi byzantology započala před více než jedním stoletím

⁶² Ibid., 135–148.

⁶³ PAPAĞIANNIS 1997, 13–17.

⁶⁴ LAUXTERMANN 1999, 366.

⁶⁵ HÖRANDNER 1974, 53.

⁶⁶ Úplný seznam rukopisů viz RHOBY, ZAGKLAS 2011, 171.

⁶⁷ PAPADOPOULOS-KERAMEUS 1891, I, 129. Srov. také VOCOTOPOULOS 2002, 186–189.

⁶⁸ VOCOTOPOULOS 2002, 186.

⁶⁹ SPATHARAKIS 1985, 243.

⁷⁰ MERCATI, FRANCHI DE' CAVALIERI 1923, 443–450; HÖRANDNER 1974, 159–161 a PAPAĞIANNIS 1997, 56–58.

⁷¹ K dataci viz HÖRANDNER 1974, 161.

a týká se tří „Prodromů“: Theodóra Prodroma, Manganeaia Prodroma a Ptóchoprodroma. Již od konce 19. století je jasné, že v případě Manganeaia Prodroma se jedná o samostatnou osobu,⁷² jejíž dílo (148 básní) je zachováno v řeckém kodexu č. XI 22 knihovny sv. Marka v Benátkách. Manganeios Prodromos byl napodobitel Theodóra Prodroma, činný od počátku 40. let 12. století na dvoře Manuéla Komnéna a řadí se stejně jako Theodóros Prodromos do kruhu sebastokratorissy Ireny. Jak už se konstatoval větší počet badatelů, Manganeios do velké míry Prodroma imituje, jak v použití motivů, tak v tematice svých básní.⁷³ Nikdy se však nedokázal svému vzoru vyrovnat a psát básně v homérském hexametru. Zatímco tedy případ Manganeaia Prodroma je dnes víceméně jasný, neplatí totéž o básních takzvaných *Ptochoprodromik*. Tímto konvenčním termínem označujeme čtveřici básní napsaných v lidovém jazyce.⁷⁴ V průběhu doby byly vysloveny různé hypotézy o totožnosti jejich autora. Vydavatel básní H. Eideneier se domnívá, že jde o jednoho nebo více anonymních básníků,⁷⁵ zatímco jiní badatelé, jako je W. Hörandner⁷⁶ nebo M. Alexiou,⁷⁷ podporují hypotézu, že za přezdívku Ptóchoprodromos se skrývá Theodóros Prodromos. Nedávno byla vyslovena ještě další hypotéza: Andreas Rhoby na různých příkladech poukázal na to, že pasáže *Ptochoprodromik* napsané v učeném jazyce připomínají více básně Manganeaia Prodroma než Theodóra Prodroma.⁷⁸ K tomu se kloní i M. Kulhánková, která své argumenty zakládá na použití rétorických figur, jako je paronomázie a etymologické hříčky (*figurae etymologicae*).⁷⁹ Oba badatelé jsou si však vědomi, že tyto shody nám nedovolují tvrdit s jistotou, že Manganeios Prodromos je autorem *Ptochoprodromik*. Ostatně jejich pozorování jsou omezena jen na malý počet básní Manganeaia Prodroma, protože jejich velká část zůstává dodnes nevydaná nebo jen částečně vydaná v různých roztroušených edicích.⁸⁰ A. Rhoby navíc ukázal, jak Manganeios Prodromos ve své básni o sňatku Theodóry, dcery sebastokratorissy Ireny, napodobuje 13. báseň Theodóra Prodroma, jež byla napsána pro jednu z dcer Ióanna Komnéna.⁸¹ Nemohlo by se tedy i v případě paralel mezi Ptóchoprodromem a Manganeiem jednat o podobnou imitaci? Samozřejmě by bylo velmi složité rozhodnout, kdo je originál a kdo napodobitel. Jisté je, že o otázkách autorství v tomto období je nutno se vyjadřovat se značnou obezřetností, neboť máme co dělat s auto-

⁷² Bibliografii k tématu viz RHOPY 2009, 314, pozn. 52. Bibliografické odkazy k opačnému názoru viz JEFFREYS 2011, 27, pozn. 3.

⁷³ JEFFREYS 2011, 27.

⁷⁴ EIDENEIER 1991.

⁷⁵ EIDENEIER 2007, 56–76.

⁷⁶ HÖRANDNER 1993, 314–324.

⁷⁷ ALEXIOU 1999, 91–109.

⁷⁸ RHOPY 2009, 330.

⁷⁹ KULHÁNKOVÁ 2011, 37–39.

⁸⁰ Michael a Elizabeth Jeffreys ohlásili již na konci 80. let 20. století nové kompletní vydání básní Manganeaia Prodroma.

⁸¹ RHOPY 2009, 315.

ry používajícími podobnou slovní zásobu, frazeologii, shodné motivy a společnou tematiku. Jako charakteristický příklad můžeme uvést zmatek ohledně astrologické básně věnované sebastokratorisse Ireně. Ve svém seznamu Hörandner tuto báseň řadí mezi Prodrroma autentická díla a také většina rukopisů ji Prodrromovi připisuje. Nedávno však A. Rho by dokázal, že báseň je ve skutečnosti dílem Kónstantina Manassa, který byl činný zhruba ve stejném období jako Prodrromos.⁸²

Závěr

Theodóros Prodrromos byl básník, rétor, teolog, autor románu a nepochybně jeden z nejvýznamnějších učenců celého byzantského období. Vrcholem jeho literárního umu je jeho tvorba básnická. Nepřekonatelná je jeho schopnost psát verše v jakémkoli metru – ve dvanačtislabičném jambu, patnáctislabičném jambu, pentametru, hexametru i anakreontském verši – a k jakékoli příležitosti: k vojenským úspěchům Ióanna Komnéna, k narozením, sňatkům, úmrtím v rodině Komnénu. Díky těmto schopnostem si získal místo v básnických kruzích komnénovského dvora na zhruba tři desetiletí. Rozhodně nebude nadsazené tvrzení, že jeho poezie je vrcholem básnické tvorby 12. století. Významně přispěl k utváření básnického slova doby a měl velký vliv na mnohé byzantské básníky, jak své současníky, jako byl Manganeios Prodrromos, tak i pozdější, jako byl Manuél Filés.

Přeložila Markéta Kulhánková

Bibliografie viz str. 42

⁸² RHOBY 2009, 321–329.